

НОВІ НАПРЯМИ СТИМУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто правові засади державної підтримки інновацій в Україні, визначено її недоліки та орієнтири вдосконалення. Виокремлено нові напрями стимулювання інноваційної діяльності в Україні.

Ключові слова: *інновації, інноваційна діяльність, заходи стимулювання.*

На сучасному етапі інновації розглядаються як один з головних факторів забезпечення конкурентоспроможності та сталого економічного зростання. З огляду на це питання активізації інноваційної діяльності виходять на перший план. Це підсилюється перманентним загостренням конкуренції та дефіциту природних ресурсів, що створює нові вимоги до ефективності суспільного виробництва. Стимулювання інноваційної діяльності стає важливим завданням економічної політики держави. Як показує світовий досвід, ця роль держави є дуже важливою. Ринкові сили, безперечно, мотивують підприємців розробляти та впроваджувати інновації, однак здійснення інноваційної діяльності потребує додаткових можливостей, забезпечити які стає завданням держави.

Питання стимулювання інноваційної діяльності в Україні постають особливо гостро. Це зумовлено низькою інноваційною активністю підприємств, незадовільним станом справ у сфері використання науково-технічного потенціалу. У національній економіці постійно посилюються структурні проблеми, які спричиняють деградацію виробничого комплексу. Дуже повільно розвиваються високотехнологічні галузі, які функціонують на «ресурсі», створеному ще за часів СРСР. Ціла низка інституційних та економічних проблем перешкоджають реалізації інноваційної моделі розвитку економіки, що не дозволяє зміцнити позиції на світовому ринку. Система підтримки інновацій в Україні характеризується низьким рівнем ефективності та потребує істотних змін. Вона може бути модернізована лише на основі визначення нових напрямів стимулювання інноваційної діяльності та відповідного вдосконалення механізмів державної інноваційної політики.

Останнім часом питанням переходу до інноваційної моделі розвитку в наукових та політичних колах приділяється все більше уваги. Збільшилась кількість досліджень, присвячених проблемам забезпечення та регулювання інноваційних процесів. Теоретико-методологічну основу розробки напрямів і заходів стимулювання інноваційної діяльності створили праці таких вчених, як: О. Амоша, Ю. Бажал, П. Бубенко, А. Гальчинський, В. Геєць, А. Кінах, В. Семиноженко, Л. Федулова та ін. У роботі А. Гальчинського, В. Геєця, А. Кінаха і В. Семиноженко [1] обґрунтовано необхідність і визначено заходи щодо реалізації інноваційної моделі розвитку економіки України. А. Амоша [2], Я. Жаліло (зі співавторами) [3], П. Бубенко і В. Гусев [4] у своїх дослідженнях розглянули основні проблеми переходу до такої моделі та визначили шляхи їх подолання.

У роботах Г. Андрощука [5], І. Галиці [6] та В. Денисюка [7] визначено основні механізми стимулювання інноваційної активності та обґрунтовано необхідність їх модернізації в сучасних умовах. Слід зазначити, що питання стимулювання інноваційних процесів широко розглядаються й іноземними науковцями. Великий інтерес викликають роботи російських вчених, тому що проблеми Росії та України є схожими та часто спільними (що зумовлено тісними зв'язками науково-технічних комплексів). Так, у роботі Н. Іванової (зі співавторами) узагальнено досвід розвинених країн світу у сфері податкового стимулювання інноваційних процесів, а також визначено принципи його реалізації в умовах перехідної економіки [8]. Проведений аналіз досліджень, присвячених проблематиці інноваційного розвитку економіки, показав необхідність розширення напрямів стимулювання інноваційної діяльності в Україні, удосконалення механізмів реалізації відповідних заходів державної політики у сфері підтримки інновацій.

Мета роботи: проаналізувати правові засади державної підтримки інновацій і визначити нові напрями стимулювання інноваційної діяльності в Україні.

У загальному розумінні стимулювання – це створення стимулів для здійснення, активізації певної діяльності, прискорення та збільшення її масштабів відповідно до поставлених цілей. Стимули можуть створюватись різноманітними засобами, які відповідають потребам та інтересам суб'єктів діяльності. Стимулювання інноваційної діяльності здійснює держава, реалізуючи відповідні заходи (дія чи сукупність дій) державної інноваційної політики. Вони включають використання комплексу методів прямої (безпосереднє фінансування за рахунків держави) чи непрямої (надання різноманітних пільг, безкоштовних послуг, технічної допомоги та ін.) підтримки. Світовий досвід доводить, що найбільш ефективними є економічні методи стимулювання інноваційної діяльності, які відповідають прагненням суб'єктів господарювання та розширюють їх можливості в отриманні прибутку [1; 5; 6]. Слід зазначити, що в ринковій економіці сфера застосування прямої державної підтримки є обмеженою, тому що вона викривляє умови вільної ринкової конкуренції. Саме конкуренція має стимулювати інноваційну активність суб'єктів господарювання. Однак державна підтримка є об'єктивно необхідною, тому вона здійснюється переважно через непрямі методи (хоча в багатьох країнах субсидії на проведення досліджень і розробку нових видів продукції або процесів розглядаються як непряма підтримка) [7; 8].

Необхідність державного стимулювання, насамперед, зумовлена існування багатьох «провалів ринку» у сфері інноваційної діяльності, які найчастіше пов'язуються з обмеженням поширення знань, дублюванням досліджень, недосконалістю стандартизації, асиметричністю інформації тощо. В сучасних умовах конкуренція на світових ринках товарів і послуг загострюється настільки, що держава де-факто стає суб'єктом конкурентних відносин (у міжнародній конкуренції) та повинна забезпечувати конкурентоспроможність усієї національної економіки. Враховуючи підвищення значущості інновацій як фактора створення конкурентних переваг на мікрорівні, це здійснюється насамперед через стимулювання інноваційної діяльності. З появою інновацій виникають нові галузі виробництва й, відповідно, з'являються додаткові робочі місця, підвищується добробут населення та рівень задоволення потреб споживачів. До того ж у

сучасних уявленнях інновації постають у ще більш широкому сенсі. Вони розглядаються не тільки як нові продукти й технології, а все частіше є засобом вирішення соціальних проблем, які стосуються не тільки підвищення рівня зайнятості. Ознакою інновації стає не тільки отримання комерційного прибутку, а і а й покращання життя людини, підвищення рівня безпеки життя. Так, останнім часом усе більше досліджуються екоінновації – нововведення, що зменшують рівень шкідливих викидів у природне середовище або дозволяють переробляти накопичені промислові та побутові відходи. Такі інновації відповідають цілям держави та потребують відповідної підтримки. Окрім цього, інновації викликають прогресивні зміни у структурі економіки та економічній системі, тому їх безперервна поява є фактором динамічного розвитку. Держава, стимулюючи інноваційну діяльність, забезпечує прогресивний поступ суспільства, його культурний і освітній розвиток.

Правові, економічні та організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності в Україні визначає Закон України «Про інноваційну діяльність». Він встановлює форми стимулювання державою інноваційних процесів і «...спрямований на підтримку розвитку економіки України інноваційним шляхом». Інноваційна діяльність визначається як «... діяльність, що спрямована на використання та комерціалізацію результатів наукових досліджень і розробок та зумовлює випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг» [9]. Згідно із цим Законом державну підтримку одержують суб'єкти господарювання всіх форм власності, що реалізують в Україні інноваційні проекти, і підприємства всіх форм власності, які мають статус інноваційних. До основних принципів державної інноваційної політики, які стосуються стимулювання інноваційної діяльності, відносяться: визначення державних пріоритетів інноваційного розвитку; формування нормативно-правової бази у сфері інноваційної діяльності; створення умов для збереження, розвитку й використання вітчизняного науково-технічного та інноваційного потенціалу; забезпечення взаємодії науки, освіти, виробництва, фінансово-кредитної сфери в розвитку інноваційної діяльності; ефективне використання ринкових механізмів для сприяння інноваційній діяльності, підтримка підприємництва в науково-виробничій сфері; здійснення заходів на підтримку міжнародної науково-технологічної кооперації, трансферу технологій, захисту вітчизняної продукції на внутрішньому ринку та її просування на зовнішній ринок; фінансова підтримка, здійснення сприятливої кредитної, податкової та митної політики у сфері інноваційної діяльності; сприяння розвитку інноваційної інфраструктури; інформаційне забезпечення суб'єктів інноваційної діяльності; підготовка кадрів у сфері інноваційної діяльності та ін. [9].

Державне регулювання інноваційної діяльності здійснюється в тому числі шляхом: визначення та підтримки пріоритетних напрямів інноваційної діяльності; формування та реалізації державних, галузевих, регіональних і місцевих інноваційних програм; створення нормативно-правової бази й економічних механізмів для підтримки та стимулювання інноваційної діяльності; захисту прав та інтересів суб'єктів інноваційної діяльності; фінансової підтримки виконання інноваційних проектів; стимулювання комерційних банків та інших фінансово-

кредитних установ, що кредитують виконання інноваційних проектів; встановлення пільгового оподаткування суб'єктів інноваційної діяльності; підтримки функціонування та розвитку сучасної інноваційної інфраструктури. Також Законом визначено повноваження державних органів виконавчої влади щодо стимулювання інноваційної діяльності, а також правовий режим інноваційних проектів продуктів і продукції, інноваційних підприємств [9].

Окремий розділ Закону України «Про інноваційну діяльність» присвячено фінансовій підтримці інноваційної діяльності, яка здійснюється шляхом: повного та часткового безвідсоткового кредитування пріоритетних інноваційних проектів за рахунок коштів Державного бюджету України та коштів місцевих бюджетів; повної чи часткової компенсації (за рахунок коштів Державного бюджету України та коштів місцевих бюджетів) відсотків, сплачуваних суб'єктами інноваційної діяльності комерційним банкам та іншим фінансово-кредитним установам за кредитування інноваційних проектів; надання державних гарантій комерційним банкам, що здійснюють кредитування пріоритетних інноваційних проектів; майнового страхування реалізації інноваційних проектів у страховиків [9]. Слід зазначити, що у першому варіанті Закону (2002 р.), також було передбачено надання податкових і митних пільг, однак відповідні статті було виключено на підставі Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2005 р.» та деяких інших законодавчих актів України» (2005 р.) і надалі не поновлено.

Окрім цього, стимулювання інноваційної діяльності в Україні здійснюється на основі Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», який у новій редакції прийнято у 2011 р. У цьому Законі встановлено стратегічні пріоритетні напрями інноваційної діяльності на 2011-2021 рр., а також механізм реалізації відповідних середньострокових пріоритетних напрямів, який включає такі заходи: розвиток інноваційної інфраструктури; пряме бюджетне фінансування та співфінансування; відшкодування відсоткових ставок за кредитами, отриманими суб'єктами господарювання у банках; часткова компенсація вартості виробництва продукції; надання кредитів за рахунок коштів державного бюджету, кредитів (позик) і грантів міжнародних фінансових організацій, залучених державою або під державні гарантії; субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам; податкові, митні та валютні преференції [9].

Інноваційна діяльність тісно пов'язана з науковою та науково-технічною діяльністю, яка також підтримується державою. Так, у Законі України «Про наукову і науково-технічну діяльність» визначено, що «...розвиток науки і техніки є визначальним фактором прогресу суспільства, підвищення добробуту його членів Цим зумовлена необхідність пріоритетної державної підтримки розвитку науки як джерела економічного зростання...» [9]. Підтримка наукової і науково-технічної діяльності здійснюється насамперед через фінансування наукових досліджень і науково-технічних розробок (діяльності відповідних установ), стимулювання діяльності наукових працівників і вчених, які є фізичними особами.

Таким чином, в Україні створено правові засади стимулювання інноваційної діяльності з боку держави (національною, регіональними та місцевими

владами). Однак рівень і результативність стимулювання є недостатніми. Так, у Концепції науково-технологічного та інноваційного розвитку України, яка затверджена у 1999 р., було визначено, що мінімальний обсяг бюджетних асигнувань на науку має бути доведений у 2000 р. до 1,7% ВВП, а у 2003 р. – до 2,5% [9]. Очевидно, що мались на увазі не тільки бюджетні, а й загальні (з урахуванням фінансування з боку приватних підприємств) витрати на дослідження та розробки. За даними Держкомстату України, питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП (у фактичних цінах) склала: 2007 р. – 0,93%; 2008 р. – 0,9%; 2009 р. – 0,91%; 2010 р. – 0,9% [10]. За даними Всесвітнього банку, рівень фінансування досліджень і розробок (до ВВП) у 2006 р. склав усього 0,95%, у 2007 р. – 0,85% [11]. Катастрофічно низьким залишається рівень інноваційної активності підприємств, що відображено в таблиці 1.

Таблиця 1 – Рівень інноваційної активності підприємств в Україні у 2000-2010 рр. [10]

	2000 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Питома вага підприємств, що займалися інноваціями, %	18,0	11,9	11,2	14,2	13,0	12,8	13,8
Загальна сума витрат на інноваційну діяльність, млн грн	1760,1	5751,6	6160,0	10850,9	11994,2	7949,9	8045,5
у тому числі витрати на дослідження та розробки	266,2	612,3	992,9	986,5	1243,6	846,7	996,4
Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, %	14,8	8,2	10,0	11,5	10,8	10,7	11,5
Освоєно виробництво інноваційних видів продукції, найменувань	15323	3152	2408	2526	2446	2685	2408
Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %	6,8	6,5	6,7	6,7	5,9	4,8	3,8

Ураховуючи задекларовану мету перейти до інноваційної моделі розвитку економіки, такий рівень інноваційної активності є неприпустимо низьким. У розвинених країнах, наприклад, питома вага інноваційно активних підприємств складає 70-90%, а внесок інновацій у збільшення ВВП постійно розширюється. Для цього розвинені країни ефективно використовують мультиплікаційний ефект інновацій, що забезпечує стає економічне зростання.

Низький рівень фінансування інновацій та інноваційної активності підприємств, звичайно, відбивається на результативності інноваційної діяльності. Зокрема, це не дозволяє збільшувати обсяги експорту високотехнологічної продукції. Згідно з даними таблиці 2, за цим показником Україна суттєво відстає від країн, які є лідерами у сфері інноваційного розвитку.

Таблиця 2 – Питома вага експорту високотехнологічної продукції деяких країн світу, 2006-2008 рр., у % від експорту промислових товарів (у поточних цінах),* [11]

Країни	2006 р.	2007 р.	2008 р.
Бельгія	8	7	8
Китай	30	30	29
Німеччина	17	14	14
Південна Корея	32	33	31
Малайзія	54	52	40
Росія	8	7	7
Сінгапур	58	46	51
Великобританія	34	20	19
США	30	29	27
Україна	3	4	3

Примітка. Складено за даними Всесвітнього Банку

Україна, маючи могутній науково-технічний потенціал, перетворюється на звичайного «споживача» нових знань і технологій, що відображено в таблиці 3. Це зумовлено низкою системних та політичних причин, усунути які має держава.

Таблиця 3 – Роялті та ліцензійні платежі деяких країн світу, 2000-2009 рр., млн дол США [11]

Країна	Показник	2000 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
США	Платежі сплачені	16468	24612	23519	24931	25781	25230
	Платежі отримані	43233	64395	70727	84580	93920	89791
Японія	Платежі сплачені	11006,9	14653,5	15500,4	16677,8	18311,5	16834,7
	Платежі отримані	10227,2	17655,3	20095,6	23228,6	25700,6	21698
Німеччина	Платежі сплачені	5673	8496,6	9328,5	11104,7	12580,5	14104,4
	Платежі отримані	2909,6	7137,6	6959,5	8129,4	10019,7	13785,3
Китай	Платежі сплачені	1280,9	5321,3	6634,1	8192,1	10319,5	11065,3
	Платежі отримані	80	157,4	342,60	570,5	429,5	204,5
Україна	Платежі сплачені	663	421	428	577	754	644
	Платежі отримані	1	22	32	53	72	112

Наведені дані свідчать про необхідність якомога швидкого підвищення якості та кількісних параметрів стимулювання інноваційної діяльності в Україні. В іншому випадку є загроза перетворення країни на аутсайдера у сфері науково-технічного прогресу, остаточної втрати позицій на ринках високотехнологічних товарів.

У проекті «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 рр. в умовах глобалізаційних викликів» враховано найбільш поширені у світовій практиці способи стимулювання інноваційної діяльності [12]. Їх можна об'єднати в декілька блоків: а) податкові пільги (які надаються у різноманітних формах); б) списання витрат на дослідження та розробки на собівартість продукції;

в) страхування коштів, які надаються венчурним фірмам; г) пільгові кредити; г) субсидії (наприклад, на розробку нових видів продукції або процесів), дотації (наприклад, на підвищення кваліфікації) і гранти (наприклад, на проведення досліджень) підприємствам; д) державні гарантії інвестицій у інновації; е) амортизаційна політика (спрямована на прискорене оновлення основного капіталу) та ін. Набір заходів стимулювання у кожній країні є різним. Головне, що одночасно використовуються цілий комплекс заходів, які забезпечують інноваційно активним підприємствам, венчурним фірмам і установам, які їх підтримують, вагомі переваги. В Україні формування системи стимулювання інноваційної діяльності поки не завершено. Влада фактично відмовилась від використання податкових пільг, які є найбільш ефективними. Враховуючи специфіку інноваційної діяльності, податкові пільги могли б стати головним важелем стимулювання. Однак для цього необхідно забезпечити відповідні зміни у податковій системі, сформувавши чіткі критерії надання податкових стимулів і створити ефективні механізми їх реалізації. Податкові пільги повинні бути доповнені також наданням митних і земельних пільг, безкоштовних консультативних послуг та послуг у сфері експертизи, наданням грантів (на конкурсній основі) тощо. Слід зазначити, що більшість заходів стимулювання інноваційної діяльності, які передбачені в законодавстві, залишаються формальними. Це має бути усунено, навіть якщо на початку доведеться скоротити їх кількість до мінімуму. Підтримка повинна бути реальною, а її надання не повинне блокуватись бюрократичними перепонами.

На сучасному етапі повинні використовуватись заходи з найменшим «навантаженням» на державний бюджет. Державне фінансування може надаватись тільки для підтримки інноваційних проектів із високою соціальною та безпековою значущістю за умови ефективного контролю.

Державне стимулювання інноваційної діяльності має зосередитись на тих напрямках, які вирішують актуальні та найбільш важливі проблеми, дадуть швидкий і вагомий економічний ефект та зумовлять геоекономічні переваги. Серед таких напрямів слід виокремити такі (відповідності до стратегічних напрямів інноваційної діяльності) [1; 9; 12]:

- енергозбереження та використання нових видів енергії в житлово-комунальному господарстві;
- впровадження нових технологій у сфері реставрації житлового фонду, забезпечення водою та енергією;
- виробництво нових продуктів харчування та запровадження нових технологій переробки сільськогосподарської сировини;
- використання нових матеріалів у енергетиці, машинобудуванні та хімічній промисловості;
- розробка логістичних інновацій з акцентом на забезпеченні транзиту вантажів.

В Україні існує широке поле для розробки як глобальних, так і локальних (національних, регіональних і місцевих) інновацій. Залежно від напрямку можуть використовуватись різні комбінації заходів стимулювання. Це потребує поглибленого дослідження секторальних особливостей інноваційної діяльності.

Висновки. Стимулювання інноваційної діяльності є важливим завданням економічної політики держави. В Україні рівень такого стимулювання є незадовільним і не забезпечує інтенсифікації інноваційного розвитку. З огляду на це необхідно сформувати ефективну систему заходів підтримки інновацій з урахуванням специфіки галузей економіки. Ці заходи мають бути спрямовані на підвищення інноваційної активності за низкою нових напрямів, що має сприяти вирішенню актуальних соціально-економічних проблем.

У перспективних дослідженнях передбачається розробити універсальний алгоритм підтримки екоінновацій у різних галузях економіки.

Література

1. Інноваційна стратегія українських реформ: монографія / А.С. Гальчинський [та ін.]. – К.: Знання України, 2002. – 336 с.
2. Амоша О. Інноваційний шлях розвитку України: проблеми та рішення / О. Амоша // Економіст. – 2005. – № 6. – С. 28-32.
3. Проблеми та пріоритети формування інноваційної моделі розвитку економіки України: монографія / Я.А. Жаліло [та ін.]. – К.: НІСД, 2006. – 120 с.
4. Бубенко П. Чому гальмуються інноваційні процеси в Україні? / П. Бубенко, В. Гусєв // Економіка України. – 2009. – № 6. – С. 30-38.
5. Андрощук Г.А. Стимулирование инновационной деятельности в Украине: финансово-кредитный механизм / Г.А. Андрощук // Проблемы науки. – 2005. – № 3. – С. 22-27.
6. Галиця І.О. Активізація діяльності інноваторів в сучасних умовах економічного розвитку / І.О. Галиця // Проблемы науки. – 2006. – № 11. – С. 2-6.
7. Денисюк В. Інноваційна активність національної економіки: вдосконалення методології, показники промислових підприємств, державна підтримка / В. Денисюк // Економіст. – 2005. – № 8. – С. 45-49.
8. Налоговое стимулирование инновационных процессов: монография / Отв. ред. Н.И. Иванова. – М.: ИМЭМО РАН, 2009. – 160 с.
9. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://portal.rada.gov.ua/>>.
10. Офіційний веб-сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://ukrstat.gov.ua/>>.
11. Офіційний веб-сайт Всесвітнього банку (англ. мовою) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://worldbank.org/>>.
12. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 рр. в умовах глобалізаційних викликів (проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://cstei.lviv.ua/ua/item/44>>.